

В. Я. Кулікова

ГУМАНІСТЫЧНЫЯ АСНОВЫ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ КУЛЬТУРЫ (ПЕРЫЯД СТАНАЎЛЕННЯ)

Перыядам станаўлення беларускай нацыянальнай культуры лічыцца другая палова XIX ст. – пачатак XX ст. З моманту свайго ўзнікнення і да цяперашняга часу яна прайшла праз розныя этапы свайго развіцця, праз складанасці і цяжкасці і не толькі захавала высокую духоўнасць, але і прымножыла яе.

Звярнемся да каранёў. Гуманістычная традыцыя ўвабрала ў сабе дахрысціянскую, фальклорную і хрысціянскую. Асновы чалавечнасці, асновы разумення сутнасці чалавека, гуманізму мелі глыбокія карані, пачынаючы з перыяду нехрысціянскага (па-за гістарычнага), надалей гэта выяўленне гуманістычнай прыроды этычнага і эстэтычнага ўсведамлення ў многіх старажытных, захаваных сёння абрадах, павер'ях, прыказках і праява ў беларускім фальклору як адным з самых багатых.

Напрыклад, міфалагічнае ўсведамленне, звязваючы чалавека і прыроду, у фальклору набывае іншае гучанне, сімвалічнае галасавое успрыманне стану прыроды. «Свойственное песенному календарю единение с природой переакцентируется в эту пору с весенне-летнего экстровертного одухотворения голосом фоносферы (с символикой вдохновенно-таинственной “малой ночи купальской”) на интровертное “голосовое погружение” в соответствии с состоянием осенней природы (с символикой отчужденно-темной “доўгай ночи асенняй”)» [6, с. 31].

Даследчыца традыцыйнай народна-музычнай творчасці беларусаў З. Я. Мажэйка адзначала, што «песни календарного круга являются своего рода ядром традиционного фольклора» [6, с. 22], а «календарно-песенный фольклор в Беларуси... в наибольшей мере сохранен». Таксама яна ўказвала на «целостность белорусского фольклора с сохранностью в нем устойчивого ядра календарного и семейно-родового цикла» [6, с. 98–99]

Так, фальклор, які «здымае» непасрэднае, недыферэнцыраванае адзінства быцця і культуры міфалагічнай эпохі, стварае самабытны свет мастацтва, што развіваецца па сваіх спецыфічных эстэтычных канонах, выкарыстоўваў міфалагічныя і абрадавыя сюжэты, вобразы і матывы, але па-мастацку пераўтвараў іх, надаваў ім сэнс мастацкай каштоўнасці. Большасць жанраў фальклору прымеркавана да пэўных абрадаў – каляндарных, сямейных, рэлігійных.

Гэтыя ж абрады выконваюць функцыю своеасаблівых «генератараў» фальклору – народных песень, прыпевак, частушак, казак, легенд, прыказак, прымавак, народнага тэатра, карнавалу [5, с. 24]. Але развіццё ішло, і «найчасцей тыя сюжэты, вобразы і матывы, якія ў язычніцкай міфалогіі мелі сур'ёзнае значэнне ў якасці аб'ектаў веры, у фальклору (народнай казцы,

легендзе, песні) набылі значэнне метафары, сімвала, а нярэдка яшчэ перасэнсаванае ў гратэскавым свеце». Гэты карнавальна-гратэскавы аспект беларускага фальклору даследуецца ў манаграфіі У. Конана «Ля вытокаў самапазнання» [2].

Аб гэтым гаворыць і З. Я. Мажэйка: «Вместе с тем, как и на коляду (в период зимнего солнцеворота), на купалу (в период летнего солнцеворота) в полной мере дает о себе знать карнавальность мироощущения “песенной общины”. Распространенная в народе поговорка “На купала, что сделал – то пропало” прямо перекликается с действиями шиворот-навыворот в колядные кривые вечера. Карнавализованные народные празднества – и сейчас живая традиция» [6, с. 29].

Такім чынам, генезіс фальклору не адмяняе міфалогіі; больш таго, яна «застаецца яго крыніцай і “будаўнічым матэрыялам”, хоць і страчвае значную частку сваіх свстапоглядных і нарматыўных функцый, паступова рэдуцыруецца ў спецыфічна эстэтычныя формы культуры» [4, с. 56]. Гэта глыбокая архаічнасць культурных перажыванняў з’яўляецца сутнаснай і адметнай рысай беларускага фальклору, якая ў часы крызісу мастацкай культуры служыць жыватворнымі крыніцамі культурна-нацыянальнага адраджэння.

Беларуская культура развівалася пераважна ў народных недрах, У. Конан пісаў пра яе «генетычна-этнаграфічнае ядро», якое «беларусы захавалі ў жыццяздольным стане, дзякуючы “выключанасці” вясковага народа з сістэмы пануючых іншанацыянальных культур. Яно стала быццёвай, анталагічнай асновай адраджэння нацыянальнай культуры» [3, с. 31]. Так, да XIX ст. беларускае сялянства існавала ў патрыярхальных умовах натуральнай гаспадаркі, аддаленае ад культурнага ўплыву, бадай у поўнай недатыкальнасці захавала сваю мову, звычаі, фальклор і інш.

Гэты этнічны пласт на карысць гуманізму. Гэта значыць, вытокі гуманізму – у народнасці. Асаблівасці беларускай культуры, як у асноўным народнай культуры, абумоўліваюць яе гуманістычны характар, які ў XIX ст. прадстаўляе сабой працяг хрысціянскай гуманістычнай традыцыі і адраджэнчаскай.

І найперш гэта гуманістычная традыцыя прасочваецца ў беларускай літаратуры. Згадзімся з У. В. Гніламедавым: «Гэта сапраўдны цуд, што не знікла Беларусь – як народ, як краіна... Гэты цуд у многім забяспечыла ... беларуская літаратура, якая адыграла ролю носбіта нацыянальнага генетычнага кода, нацыянальнай генетычнай памяці. Яна, як правіла, выступала носбітам такіх універсальных гуманістычных паняццяў, як сумленне, праўда, справядлівасць, высакароднасць, годнасць» [1, с. 131].

Аснову беларускай літаратуры другой паловы XIX – пачатку XX ст. склалі ідэі, якія садзейнічалі служэнню народу. У гэтым бачылі сэнс свайго жыцця лепшыя прадстаўнікі новай беларускай літаратуры. Яны ішлі па шляху маральнага пошуку, паказаўшы чалавека, які з’яўляецца захавальнікам на-

роднай маральнасці, нацыянальных і агульначалавечых каштоўнасцей. У беларускай літаратуры склаліся высокія гуманістычныя традыцыі: любоў да чалавека, павага к вынікам яго працы, адлюстраванне яго імкненняў да сацыяльнай справядлівасці і свабоды, «літаратура аб'ядноўвала народ на глебе духоўнай блізкасці, высокіх маральна-сацыяльных каштоўнасцей і запатрабаванняў» [1, с. 131].

Яшчэ адна з асноў гуманізму – сінтэз хрысціянскай духоўнасці і старадаўняй мастацкай міфалогіі. З прыняццем хрысціянства адбывалася «мірная канвергенцыя» дзвюх ментальнасцей – самабытнай народнай, язычніцкай і хрысціянскай, прыўнесенай з эліністычнай Візантыі [4, с. 52]. Прычыны гэтай трываласці і жыццёвасці язычніцкіх традыцый у Беларусі ў тым, што далучэнне народа да новай рэлігіі адбывалася с асаблівасцямі: пераважна мірным шляхам і расцягнулася ў часе, бадай што, на два стагоддзі.

Мела значэнне і сама «танальнасць» хрышчэння продкаў беларусаў. У адрозненне ад прымусовага, так сказаць, «рэвалюцыйнага» хрышчэння Кіеўскага княства на землях крывічоў і летапіснай Літвы, якія склалі пазней ядро Беларусі.

Гэта знайшло адлюстраванне ў народнай культуры. У сваім даследаванні З. Я. Мажэйка адзначае: «Будучи древнейшими песнями языческих празднеств наступления «великих солнечных дней», волочebные песни с распространением христианства были приспособлены церковниками к первому дню пасхи, которая в Беларуси также называется “великдень”. Историческая жизнь обходных волочebных песен аналогична, таким образом, языческим колядкам (тоже приспособленным церковниками к рождеству), с которыми эти песни близко родственны по назначению (обходы дворов), содержанию (празднично-поздравительному) и структурно-стилевым признакам» [6, с. 26–27]. Яшчэ адзін прыклад звязаны з юр'еўскім і троіцкім святамі, даследчыца піша: «Внешне приспособленные к более поздним христианским святцам, они развертывают по существу связанные с анимистическим культом растений элементы древней дохристианской обрядности, обусловленные “мирослышанием” живущего в гармонии с природой традиционалистского общества [6, с. 27].

Безумоўна, этычныя прадстаўленні беларускіх дзеячоў літаратуры другой паловы XIX–XX ст. афармляліся і развіваліся, абапіраючыся на агульначалавечыя маральныя каштоўнасці хрысціянства. Гэта тлумачыцца тым, што ўяўленне аб «вечных» каштоўнасцях і «вечных» ісцінах быцця захоўваюцца, утрымліваюцца ў гістарычных формах культуры, нягледзячы на іх этнічную, рэгіянальную ці нацыянальную спецыфіку і ўнутраныя змяненні.

Сінтэз хрысціянскай духоўнасці і старадаўняй мастацкай міфалогіі, фальклорнай традыцыі ўжо ў XIX ст. стаў фундаментам адраджэння беларускай культуры (перадкласічны перыяд развіцця беларускай культуры, літаратуры як народнай) і асабліва ў пачатку XX ст., калі гуманізм мастацкай культуры Беларусі, у прыватнасці літаратуры, працягваючы традыцыі XIX ст., набывае

новы характар. Ён з'яўляецца перыядам класічнага народнага гуманізму, які знайшоў больш яркае адлюстраванне ў творах Я. Коласа, Я. Купалы і інш. Класічны перыяд вельмі важны, ён служыць узорам разумення гуманістычных народных каранёў. Гуманістычны змест гэтага перыяду становіцца асновай для ўсёй беларускай культуры.

Сёння працягваецца зварот да гуманістычных традыцый мінулага Беларусі, што дае магчымасць раскрыць іх значэнне для развіцця сучаснай культуры ў рэчышчы гуманізму і агульначалавечых каштоўнасцей. Раскрыццё гуманістычных тэндэнцый культуры Беларусі будзе садзейнічаць узбагачэнню нацыянальнай культуры.

ЛІТАРАТУРА

1. *Гніламёдаў, У. В.* Літаратура. Гісторыя. Свядомасць : гісторыка-літаратурны нарыс / У. Гніламёдаў, М. Мікуліч. – Мінск : Беларус. навука, 2017. – 387 с.

2. *Конан, У.* Ля вытокаў самапазнання: Станаўленне духоўных каштоўнасцей у святле фальклору / У. Конан. – Мінск. : Маст. літ., 1989. – 238 с.

3. *Конан, У.* Беларускае нацыянальнае Адраджэнне: гісторыка-тыпалагічны аналіз паняцця / У. Конан // Беларусіка I. – Мінск, 1993.

4. *Конан, Ул.* Міфалогія, фальклор і літаратура ў кантэксце нацыянальнай культурнай традыцыі / Ул. Конан // Адукацыя і выхаванне. – 1994. – № 4. – С. 47–57.

5. *Конан, У. М.* Гісторыя эстэтычнай думкі Беларусі: у 3 т. / У. М. Конан ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – Т. 1: X ст. – 1905 г. – 439 с.

6. *Можейко, З. Я.* Экологія традыцыйнай народна-музыкальнай культуры : нематэрыяльная культура Беларусі в свете социальнo-экологическix проблем / З. Я. Можейко. – Минск : Беларус. навука, 2011. – 147 с.